

УДК 159.922.63:128

КОНВЕНЦІОНАЛЬНА МУДРІСТЬ СОЦІУМУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕФОРМАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЛЮДИНИ У ПЕРІОД ГЕРОНТОГЕНЕЗУ

Коваленко-Кобилянська І.Г., к. психол. н.,
провідний науковий співробітник
лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Конвенціональна мудрість соціуму приписує певні патерни поведінки людини в різні періоди онтогенезу. Результати нашого дослідження доводять, що цей феномен є ефективним інструментом деформації інтелектуального розвитку людини в завершальній період життя. Ідеї конвенціональної мудрості викривляють уявлення про інтелектуальний потенціал людини у старості і не дають можливість використовувати його в повному обсязі. Рішення цієї проблеми є актуальним для подальших досліджень з метою будови суспільства оптимального співіснування для представників усіх періодів онтогенезу.

Ключові слова: конвенціональна мудрість соціуму, деформація інтелектуального розвитку людини, геронтогенез.

Конвенциональная мудрость социума определяет паттерны поведения человека в разные периоды онтогенеза. Результаты нашего исследования доказывают, что данный феномен является эффективным инструментом для деформации интеллектуального развития человека в заключительный период жизни. Идеи конвенциональной мудрости способствуют искажению представлений об интеллектуальном потенциале у человека в старости и не позволяют использовать его в полной мере. Решение данной проблемы является актуальным для дальнейших исследований с целью построения общества оптимального сосуществования для представителей всех периодов онтогенеза.

Ключевые слова: конвенциональная мудрость социума, деформация интеллектуального развития человека, геронтогенез.

Kovalenko-Kobylanska I.G. CONVENTIONAL WISDOM OF SOCIETY AS AN INSTRUMENT OF DEFORMATION OF INTELLECTUAL HUMAN ABILITIES IN A PERIOD OF GERONTOGENESIS

Conventional wisdom of society defines patterns of human behavior in different periods of ontogenesis. Results of our research demonstrate that this phenomenon is an effective instrument of deformation of human intellectual development in a final period of life. Concepts of conventional wisdom favor the distortion of ideas of intellectual human potential at the old age and do not allow using it at full extent. Solution of this problem is relevant for the further researches in order to build society of the optimal existence for the representatives of all ontogenesis periods.

Key words: conventional wisdom of society, deformation of human intellectual development, gerontogenes.

Постановка проблеми. Наявність де-термінант, що визначають рівень інтелектуального розвитку в кожному віковому періоді, потребує дослідження їхніх особливостей і ступеня впливу на оптимізацію когнітивного розвитку людини. Збільшення частки представників постпенсійного віку до 1/4 і більше від загальної популяції соціуму робить доцільним використання інтелектуального потенціалу всіх його членів, включаючи і представників геронтогенезу.

Конвенціональна мудрість соціуму приписує певні патерни поведінки людини в різні періоди онтогенезу і проблема полягає в тому, що конвенціональні ідеї сприймаються членами соціуму як апріорні і такі, що не потребують перевірки. Загалом стереотипізація особливостей процесу життєдіяльності в пізньому віці має негативну конотацію і часто чинить деструктивний

вплив на психологічний стан старіючої і старої людини, що не дає можливості їй максимально використовувати свій інтелектуальний потенціал.

Усвідомлення недостатньої реалізації потенційних можливостей спричинює руйнівний вплив на весь процес життєдіяльності старіючої людини і, як наслідок, впливає на міжособистісні стосунки з представниками інших вікових когорт. Наявність феномена конвенціональної мудрості соціуму дає можливість розглядати його як детермінанту інтелектуального розвитку людини в період старіння і старості, коли реальний рівень інтелектуальної активності може значною мірою перевищувати рівень вимог соціуму до старіючого члена суспільства.

Економічні умови сучасного суспільства, надавши можливість збільшити тривалість життя, не є конгруентними соціальним змі-

нам у сприйнятті старіючих членів суспільства. У результаті наші сучасники середнього віку (45–50 років) вважають себе молодими, а конвенціональна мудрість соціуму, як і раніше, розглядає представників цієї вікової групи у контексті неперспективних членів суспільства. Це, безперечно, ілюструється, наприклад, віковими обмеженнями під час прийняття на роботу тощо. Соціальну цінність для суспільства можуть представляти окремі видатні особистості, що не вирішує проблему включення інтелектуального потенціалу представників геронтогенезу до загального інтелектуального потенціалу соціуму.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Дослідження особливостей інтелектуального розвитку людини в період геронтогенезу є важливою проблемою для сучасного суспільства, ряд дослідників вивчали і вивчають специфічні особливості інтелектуального розвитку людини у завершальний період онтогенезу (Л. Анциферова, П. Балтес, Е. Голдберг, М. Смульсон, М. Холодна). За час дослідження зазначеної проблеми було створено різні наукові напрями, які дають можливість вести професійну дискусію з цієї проблематики.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні впливу конвенціональної мудрості соціуму на інтелектуальний розвиток людини у період геронтогенезу і визначити ступінь впливу цього феномена на проблему позитивного інтелектуального старіння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи проблему інтелектуального розвитку людини у завершальному періоді онтогенезу, ми визначили низку детермінант ефективності цього процесу, одна з яких – конвенціональна мудрість соціуму. Визначення ступеня впливу зазначеної детермінанти на трансформацію когнітивної сфери у період геронтогенезу стало наступним етапом роботи.

У дослідженні взяли участь дві групи респондентів. Перша – представлена учасниками віком від 56 до 97 років, 65% досліджуваних – жінки, 35 – чоловіки. Ця група одержала умовну назву «люди похилого віку». Частина респондентів, з яких складається ця група, постійно проживають у спеціалізованих інтернатах для ветеранів праці, частина – самостійно або з сім'єю, але відчувають потребу у професійних послугах соціальних служб територіальних центрів з надання допомоги людям похилого віку. Друга група респондентів – співробітники зазначених вище територіальних центрів, працівники будинків для ветеранів праці та

волонтери, які надають соціальну допомогу людям пізнього віку. Цю групу умовно названо «ті, що надають соціальні послуги». Вік респондентів другої групи від 23 до 62 років, 85% з них – жінки. Стаж роботи учасників другої групи у сфері надання соціальних послуг людям пізнього віку від одного року до 14 років. У дослідженні взяли участь співробітники, які були зацікавлені у підвищенні якості своєї роботи і звернулися із запитом про психологічну допомогу для зниження рівня професійного вигорання.

Умовою одного з перших завдань для досліджуваних обох груп було продовжити асоціативний ряд слова «старість». Нижче представлено результати отриманих асоціацій:

– немає свого життя; агресія; заздрість; хвороби; шукають, кому насолити; противні, злі, прискіпливі, нікому не потрібні – цей асоціативний ряд належить тим співробітникам, які безпосередньо соціально супроводжують процес життєдіяльності старих людей, які мають різний ступінь фізичних обмежень і потребують сторонньої допомоги;

– довголіття, хвороби, самотність, вільний час, зміни, мудрість, егоїзм – асоціативний ряд, який характерний для волонтерів та працівників центрів денного перебування. Цікаво зазначити, що слово «мудрість» було використано лише одним із респондентів. Дослідник попросив розповісти учасника експерименту про приклад мудрого старіння з досвіду особистого спілкування з такою людиною. Досліджуваний відповів, що особистий досвід у нього відсутній, але він вважає, що старість має асоціюватись із мудрістю.

Результати дослідження дали можливість дійти висновку про те, що лексичне наповнення професійного дискурсу працівників сфери соціальних послуг для людей похилого і старечого віку є відображенням соціальних норм, які формують «суспільство для молодих». Домінують такі лексеми: «підопічні», «старенькі», «безпорадні» та ін. Хоча ступінь емоційно негативно забарвлених виразів перебуває у прямій залежності від рівня професійного вигорання респондента (що було визначено в результаті попереднього тестування), відзначено загальну тенденцію до зневажливого або поблажливого ставлення до старості як періоду життя. Деяку відмінність у дискурсі соціальних працівників можна пояснити тим, що респонденти, які дали менш експресивні асоціації, спілкуються переважно з представниками пізнього віку, яких можна класифікувати як соціально адаптованих.

Асоціації на тему «старість» у представників групи «люди похилого віку» представлені такими визначеннями: втома, самотність, бідність, хвороби, непотрібність, байдужість до людей похилого віку, завершення життя, смерть.

Резюмуючи загальні результати виконання цього завдання, можна стверджувати, що установки та стереотипи суспільства стосовно людей пізнього віку не дають можливості представникам різних вікових когорт сприймати старіння як задовільний життєвий період.

Одним з етапів визначення ступеня негативної стереотипізації представників середнього періоду онтогенезу було завдання для умовної групи респондентів «ті, що надають соціальні послуги» на визначення перспектив для власного старіння. Досліджуваним було запропоновано визначити бажану тривалість життя і описати останнє десятиліття свого життя (чим займається, що цікавить, хто перебуває поруч і т. ін.). Ніхто з тих, хто брав участь в експерименті, навіть гіпотетично не програмував себе на активне інтелектуальне довголіття. Завдання поєднати бажану тривалість життя й описати в подробицях останні 10 років викликали сильні негативні емоції досліджуваних групи «ті, що надають соціальні послуги». Дисонанс у багатьох досліджуваних виник через неможливість узгодити бажання жити якомога довше зі впевненістю у беззаперечному зниженні інтелектуальних здібностей у старості. На запитання про те, чи обов'язково старість супроводжується інтелектуальною деформацією, всі учасники групи відповідали ствердно, посиляючись на негативний досвід рідних або знайомих людей пізнього віку. Найскладнішим завданням для досліджуваних виявилася необхідність сформулювати мету свого життя в старості. У кращому разі респонденти визначали для себе перспективу в старості бути помічниками дітям й онукам. Досліджувана Н., 42 роки, сказала, що хоче прожити років до 60, а далі – ні для чого. Уточнююче запитання дослідника «Ви справді вважаєте, що через 18 років повністю вичерпаєте свій особистісний потенціал таким чином, що захочете померти?» викликало яскраві негативні емоції у Н.

Протягом останніх десятиліть у суспільстві відзначається тяжіння до специфічної форми оптимізації сприйняття старості. Соціум приймає прояв зовнішньої активності літніх людей у вигляді участі у показах мод, заняття танцями або видами спорту, доступними для людей похилого віку, але відмовляє в розвитку висхідного інтелектуального довголіття. Важливо зазначити, що

збереження фізичних і психічних функцій організму в соціумі сприймається як конгруентне, що робить можливим, у кращому разі, поблажливо-покровительське ставлення до людей пізнього віку. Результати дослідження експериментально підтверджують: конвенціональна мудрість соціуму не дає можливості людині (навіть гіпотетично) уявити для себе інтелектуальну активність вище за необхідну в завершальному періоді свого життя.

Для учасників групи «ті, що надають соціальні послуги» було запропоновано повторити експеримент, який вперше було проведено у 70-х рр. ХХ ст. в Америці. Суть його полягала в підвищенні емпатії до представників пізнього віку. З метою психологічного заглиблення в ситуацію було спроектовано середовище, специфіка якого відповідала повсякденним проблемам, з якими мають справу старі люди і відчувають складнощі у зв'язку з низкою можливих фізичних вікових обмежень. Досліджуваним було запропоновано надягти цупкі рукавички заради зниження рівня чутливості пальців рук, вставити у вуха беруші, окуляри, які спотворюють чіткість зорового сприйняття, у взуття їм помістили гранули пінопласту дрібної фракції заради збільшення дискомфорту під час ходіння. Як завдання було запропоновано виконати дії, необхідні в повсякденному житті: всилити нитку в голку з великим вушком, накапати потрібну кількість лікарських крапель, почистити фрукт і таке інше. Під час обговорення результатів експерименту респондент молодого віку К. сказав: «Я, звичайно, розумів, що вони погано бачать і таке інше, але це просто неможливо». Учасниця експерименту 40-річна О. твердила: «Це справді нестерпно, і окуляри в них такі самі, я бачила. Боже, а як болять ноги!» Важливо відзначити, що цей експеримент дав можливість підвищити рівень емпатійного розуміння вікових особливостей людей похилого віку. На запитання про те, чи помітили вони у себе під час експерименту зниження рівня мислення і чи обов'язково зниження фізичних можливостей має супроводжуватись мінімізацією інтелектуальних здібностей, відповіли заперечливо.

У процесі роботи соціальним працівникам було запропоновано змінити професійну термінологію, замінивши слово «підопічні» на «клієнти». Така пропозиція була сприйнята неоднозначно. У процесі обговорення було звернуто увагу на той факт, що зміна риторики дає можливість інакше подивитися на виконання своїх професійних обов'язків. Згодом кілька учасників експерименту змінили риторику, використовув-

ючи термін «клієнт», що, за їхніми словами, дало змогу ставитися до старої людини, яка потребує соціальної допомоги, інакше.

Виконання наступного завдання – знайти позитивні властивості старості – стало можливим тільки після перегляду запропонованої дослідником презентації про інтелектуально активних людей віку 80+. Реакцію представників різних груп на переглянутий матеріал загалом було охарактеризовано як оптимістичну, хоча рівень оптимізму у представників групи «ті, що надають соціальні послуги» значною мірою перевищував рівень оптимізму групи респондентів «клієнти». Досліджуваний В., 89 років, сказав: «Якби мені це сказали років 10 тому, я вчепився б у цю можливість двома руками! Тепер вже пізно!»

Черговим етапом роботи було проведення інтелектуального тренінгу для досліджуваних групи «клієнти». Цю групу умовно поділили на дві підгрупи. З представниками обох підгруп було проведено цикл ідентичних завдань, час проведення занять та їхня частота були ідентичними в обох групах. Відмінності в роботі груп полягали у манері спілкування дослідника з учасниками проекту пізнього віку.

У роботі з досліджуваними першої підгрупи дослідник використовував риторику, прийняту в соціумі щодо старих людей: «ці завдання підготовлені для людей 50+», «ймовірно, це не так просто, можливо, ви відчуваєте втому», «дозвольте, я допоможу», «можливо, варто робити більш тривалі перерви між виконанням завдань» тощо. У другій підгрупі риторика дослідника мала характер безумовної впевненості в достатньому рівні інтелектуальних здібностей досліджуваних. Завдання для учасників обох груп були пов'язані з умінням працювати з комп'ютером. Таким чином, першим етапом завдання було оволодіння елементарними навичками роботи з цією технікою.

Так, наприклад, один із досліджуваних другої підгрупи П., 79 років, зауважив, що не вважає за доцільне даремно витратити час, оскільки онук намагався навчити його роботи на комп'ютері, але в нього нічого не вийшло. Дослідник ствердно сказав, що будь-який новий вид діяльності потребує докладання певних зусиль і вік не є визначальним фактором. Далі поцікавився, скільки часу онук витратив, щоб навчитися письма в першому класі. Цей аргумент виявився вирішальним, і старий чоловік погодився продовжити участь у проекті. Вже після першого заняття він освоїв особливості поводження з комп'ютерною мишкою, і далі процес його адаптації до занять

із комп'ютером був продуктивним. Інша досліджувана цієї підгрупи А., 72 років, після серії занять сказала: «Вони вважають, що я вже нічого не розумію, а, виявляється, я можу ще дізнатися щось нове». Результати динаміки інтелектуального розвитку другої підгрупи значною мірою перевершували першу. У респондентів лідируючої підгрупи було відзначено поліпшення психоемоційного і, як наслідок, соматичного стану (нормалізація артеріального тиску), підвищення вітальності.

Тезу «чим кращий інтелектуальний розвиток у попередні періоди, тим кращий він у старості», можна розглядати, коли соціумом затребувані знання та вміння представників пізнього віку, що в реальній практиці є винятком. Під час дослідження ми визначили, що інтелектуальний розвиток тих представників геронтогенезу, розвиток яких можна охарактеризувати як більш високий, процес деградації має стрімку форму порівняно з тими, чиї інтелектуальні здібності використовувалися соціумом мінімально.

На стику вікових періодів розвитку людини відбувається розуміння того, що очікує від неї соціум і якими є її реальні можливості для реалізації свого потенціалу. На кожному етапі розвитку особистості соціум пропонує певний набір патернів поведінки, в які член суспільства вписує свої передбачувані можливості. Не маючи вичерпного уявлення про власний інтелектуальний потенціал, людина в пізньому віці отримує модель, яка спочатку знижує рівень вимог до потенційних можливостей людини, тим самим ставить можливість її висхідного розвитку старості під сумнів.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведеного дослідження доводять, що конвенціональна мудрість соціуму є ефективним інструментом для деформації інтелектуального розвитку людини в завершальний період життя. Значений феномен сприяє спотворенню уявлень людини про свій інтелектуальний потенціал у старості і не дає можливості використовувати його повною мірою. Природа стереотипізації соціальних явищ точно визначена у висловлюванні Ф. Бекона, який стверджував, що є три найгірших, але безпрограшних аргументи в суперечці про проблеми соціальних особливостей життя суспільства: це передано нам від предків; це звично; це загальноприйнято.

Теорія нейропластичності дає змогу по-новому подивитися на взаємозалежність фізіологічного старіння та інтелектуального згасання особистості і апіорі не ототожнювати вікові прояви фізичного

згасання у вигляді зниження гостроти слуху або зору зі згасанням інтелектуальних здібностей людини в старості.

Старість у сучасному соціумі можна розглядати в контексті психологічної або іншої дефіцитарності, коли життєвий континуум перебуває між фрустраціями і деприваціями різної етіології (емоційної, соціальної, інтелектуальної). Людина похилого віку може змиритись із неможливістю задовольнити ряд потреб, які визначають задовільний процес життєдіяльності. Незважаючи на спроби соціуму змінити своє ставлення до представників пізнього віку, в реальності вони мають декоративний характер і ексклюзія людей похилого віку в суспільстві є звичним явищем. Вирішення цих проблем є актуальним для подальших досліджень із метою побудови суспільства оптимального співіснування для представників усіх періодів онтогенезу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баязитов Р. Авторитарный стереотип: сущность и проявления в социальных взаимодействиях [Монография] / Р. Баязитов. – Нижнекамск : Изд-во НМИ, 2006. – 175 с.
2. Голдберг Э. Парадокс мудрости. Научное опровержение «старческого слабоумия» / Э. Голдберг; пер. с англ. Л. Афанасьевой. – М. : Поколение, 2007. – 384с.
3. Дітюк П. Ситуативна активність, відносна суб'єктність та свобода вибору / П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту. – 2017. – Т. 2. – № 5 (16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Sytuatyvna_aktivnist_vidnosna_subjektnist_ta_svoboda_vyboru.pdf
4. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : [монографія] / М. Смульсон, Ю. Лотоцька, М. Назар, П. Дітюк, І. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М. Смульсон. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 221 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/10064/>
5. Карпов А. Психология сознания: Метасистемный подход / А. Карпов. – М. : РАО, 2011. – 1088 с.
6. Коваленко-Кобилянська І. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору інтернету // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – Т. 2. – № 2 (13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18.
7. Корнилов Ю. О различиях метакогний учебной и профессиональной деятельности / Ю. Корнилов // Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы / Под ред. Т. Галкиной и Э. Лоурера. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 1997. – С. 191–200.
8. Лотоцька Ю. Психологічна якість життя як наслідок наших виборів / Ю. Лотоцька // Технології розвитку інтелекту. – 2017. – Т. 2. – № 5 (16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/10
9. Назар М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності / М. Назар // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – Т. 2. – № 1 (12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/17
10. Смульсон М. Розвиток інтелекту та суб'єктності дорослих у віртуальному просторі // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – Т. 2. – № 2 (13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18
11. Смульсон М. Інтелект і ментальні моделі світу / М. Смульсон // Наукові дослідження когнітивної психології – Острого: Вид-во Національного університету «Острого», 2009. – Вип. 12. – С. 38–49.
12. Смульсон М. Психологія розвитку інтелекту: [монографія] / М. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.
13. Холодная М. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. Холодная. – Москва – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1997. – 392 с.
14. Чепелева Н. Дискурсивні засоби самопроєктування особистості / Н. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7–11.